

A

Če je na slovenski kulturni sceni kaj, čemur bi se lahko reklo literarna industrija, potem ta nastaja okoli fenomena Edvarda Kocbeka. Zapisi po revijah, več monografij, celovečerni dokumentarci, okrogle mize, mednarodni simpozij, celo lepo uspel spomenik v ljubljanskem parku Tivoli – trideset let po smrti je Kocbek daleč od tistega, nad čemer je tožil in česar se je bal na stara leta: "Nobenega ugleda več, nobenega viška, daleč od vsega in blizu smrti" [citirano po Inkret, *In stoletje bo zardelo*, str. 484]. Kocbek je posthumno umeščen v središče slovenske kulturne zgodovine 20. stoletja. Z intelektualno biografijo *In stoletje bo zardelo* avtorja Andreja Inkreta so raziskave Kocbeka dosegle enega svojih vrhuncev.

Medtem ko se še sveže delo Igorja Omerze *Edvard Kocbek – osebni dosje št. 584* (Mladinska knjiga, 2010) na podlagi arhivskega gradiva osredotoča na Kocbeka oz. "Bohinjskega", kot ga je videla UDBA, in medtem ko Tine Hribar v prav tako novem delu *Ena je groza* (Študentska založba, 2010) analizira grozodejstva na Slovenskem v prejšnjem stoletju, Kocbekovo soudeležnost pri njih ter njegovo kasnejše očiščevanje, pa Inkretova knjiga kaže Kocbeka, kot se je videl on sam. Inkretov temeljni vir so namreč Kocbekovi dnevniki, objavljeni in neobjavljeni, ki jih je začel pisati v zgodnjih tridesetih letih, in potem skoraj do smrti. Ob tem se knjiga naslanja na kopico prej raztresene sekundarne literature, zdaj priročno zbrane na enem mestu, na zapise Kocbekovih sodobnikov, časopisne objave iz vojnih in povojnih let itd. Inkret, sicer tudi urednik Kocbekovih zbranih del, je opravil garaško delo, saj knjiga pokriva tako osebno biografijo kot njegov intelektualni razvoj, kar ob grafomanu, kakršen je bil Kocbek, ni mačji kašelj.

Glavna odlika Inkretove knjige je njena dokumentarna, stvarna naravnost, Inkret sam

pravi, da je njegova "metoda pozitivistična". Tega sicer podrobneje ne razloži, toda branje pokaže, da Inkret ne želi biti nekakšen sterilni, kvaziobjektiven opazovalec časa, v katerem je živel Kocbek. Jasno, tak "pozitivizem" je že davno diskreditiran kot bajka in utopija in Inkret se ne pretvarja, da poskuša doseči nekaj takega – bralcu je vseskozi jasno, kakšen je avtorjev odnos do dogodkov, do zgodovine, ki je krojila Kocbekovo dobo. Pravzaprav smo v knjigi vseskozi priča dvema narativoma, blagemu Inkretovemu (v ozadju) in osrednjemu, Kocbekovemu. Avtorjev subtilni in izrazito nenasilni osebni angažma biografiji ničesar ne odvzame, ampak daje obsežnemu dokumentarnemu gradivu, skozi katerega govorijo Kocbek in njegovi sodobniki, potreben kontekst. Pri tem pa Inkret s svojo interpretacijo npr. slovenskega obdobja med obema vojnama, potem časa vojne in revolucije, pa obdobja SFRJ, bralca ne posiljuje, ampak mu z obilico pošteno predstavljenega gradiva vseskozi pušča prostor za lastno sodbo.

Še minus za založbo *Modrijan*: za debelih 50 evrov, kolikor je potrebno odriniti za knjigo, bi si premožni kupec ob imenskem zaslužil vsaj še stvarno kazalo.

B

Inkret skoraj z enim samim zamahom, v izrazito lepem jeziku, pelje bralca skozi življenje mežnarjevega sina iz Svetega Jurija ob Ščavnici. Verjetno ni povsem brez soli stara teza (ki je Inkret sicer ne eksplicira), da gre prav v gospodovalnem odnosu jurjevškega župnika do njegovega očeta iskati primarno Kocbekovo zamero do Cerkev. Po gimnaziji je Kocbek vstopil v semenišče v Mariboru, se kmalu sprl, izstopil, v Berlinu leto dni poslušal predavanja Romana Guardinija in končal romanistiko v Ljubljani. Inkret prikazuje Kocbekov pesniški prodor z zbirko *Zemlja* (1934), pa njegov nazorski razvoj med vojnama, vedno globlji spor s Cerkvijo, ki je vrhunec dosegel s *Premišljevanjem o Španiji* (1937). Leta 1937 je Kocbek v Parizu, kjer je bil na kongresu revije *Esprit*,

navezal stike s slovenskima komunistoma Kardeljem in Prežihovim Vorancem in kasneje vedno bolj postajal sopotnik partije. Iz tega obdobja je manj znana epizoda, ko je Kocbek novembra 1937 v ljubljanski unionski dvorani imel predavanje z naslovom *Kakšen naj bo boj proti komunizmu*, kjer je govoril med drugim o tem, da je "potrebno odkrivati resnico, ki je skrita v komunistični zmoti". Toda še bolj komična od te in podobnih formulacij je bila intervencija Lamberta Ehrlicha, ki se je sredi predavanja nepričakovano pojavil na vratih, povedal, da prihaja kot škofov zastopnik, in skušal Kocbeku vzeti besedo, češ, da nima pravice (sic!) nastopati pred katoliško publiko, dokler se ne podredi cerkveni disciplini [Inkret, str. 111]. Kocbek je predavanje vseeno uspel pripeljati do konca.

Ljubitelji biografskega žanra bodo veseli mnogih podrobnosti iz Kocbekovega življenja. Inkret je optimalno izkoristil Kocbekovo obsedenost s pisanjem dnevnika: ob tem, ko je bralec ves čas potopljen v Kocbekov idejni in duhovni svet, namreč Inkret, oborožen z dnevniško dokumentacijo, slika tudi Kocbekovo osebno zgodbo. Tako npr. izvemo, da se je Kocbek spomladi 1942 zapletel v ljubezensko razmerje z Meto Magdič, njegova žena Zdravka pa se je istočasno spogledovala z Metinim bratrancem Pavlom Magdičem. Kasneje si je Kocbek dal partizansko ime "Pavel", Zdravka pa je postala partizanka z imenom "Meta". Inkret, morda ne brez humorja, dodaja, da je potemtakem Kocbekovo posvetilo na začetku pesniške zbirke *Groza* (1963) – "Zdravki – Meti" dvoumno.

Ob odhodu Kocbeka in njegove žene v partizane je eden najpretrესljivejših momentov slovo od manj kot štiriletnе hčerke Lučke. Lučka je vojno preživela kot ilegalčica pri tujih ljudeh, Kocbek je ni videl tri leta, konec vojne pa je dočakala sestradena in bolna. Knjiga prinaša tudi nekatere Kocbekove osebne kaprice iz njegovih oblastniških let: neposredno po koncu vojne ga je prizadelo, da mu niso dodelili katere od zaplenjenih meščanskih vil (dobili so jih npr. Vidmar, Kidrič, Kardelj), pač pa "samo" družinsko stanovanje na današnji Valvasorjevi

10 v Ljubljani. Je pa tako kot drugi revolucionarji dobil na reverz pohištvo, preproge, klavir, knjige, slike, vse to iz t. i. "splošnega ljudskega premoženja", po domače premoženja, ki je bilo zaplenjeno prejšnjim lastnikom. Pripadel mu je tudi avtomobil z voznikom. Socializem torej kot sistem, ki "splošno dobro uresničuje s splošnim plenjenjem" (Bastiat). S to razliko, da je šlo v primeru povojne slovenske vrhuške, kamor je v tistem momentu še sodil minister za Slovenijo Kocbek, prej kot za uresničevanje splošnega interesa za brutalno uresničevanje posamičnega, oblastniškega interesa. Bistvo socializma (tudi, če se ta našemi v bleščečo titulo "krščanski socializem") kot lažna filantropija in kot goli egoizem oblasti. V času kratkega ministrovanja v Beogradu si je v dnevnik zapisoval vtise o revščini v Beogradu, "okrog 100.000 ljudi je popolnoma raztrganih in neprestano lačnih, jočejo in preklinjajo". Pri tem pa si je zabeležil "nerodni občutek", ki ga je imel zaradi privilegijev, ki so si jih vzeli funkcionarji nove oblasti – v veletrgovini Mitić mu tako ni bilo potrebno drugega kot pokazati legitimacijo in vzeti stvari. "Ne veš, kako naj se obnašaš, koliko naj vzameš, eden več, drugi manj. Tak način je pravzaprav pod častjo," si je v dnevnik pribeležil kompulzivno oglašanje buržoazne morale.

Kar se tiče Kocbekovega odnosa do Cerkve, je dobro dokumentiran predvsem predvojni in vojni čas, ko je njegov razhod s Cerkvijo dosegel vrhunec. Tako spremljamo evolucijo v "vedno bolj previdnega katolika", kot je pisal prijatelju Antonu Trstenjaku, od mežnarjevega sina, ki se "v cerkvi počuti kot v domači hiši", bogoslovca, ki je iz semenišča izstopil, pa potem doživel reperkusije in grd odnos lokalnega klera (vrata župnišča so mu bila poslej zaprta), do križarja z radikalnimi marksističnimi fantazmami o vseodrešujočem razrednem boju. Med vojno se je dodatno radikaliziral in v ozračju vosovskih umorov v brošuri z naslovom *Slovenskim duhovnikom* kričavo zažugal škofu Rožmanu: "Čas je, da se začne sodba pri hiši božji." Vseskozi, do smrti, pa je ostal praktičen kristjan, Inkret prinaša par sugestivnih prizorov, ki pričajo o Kocbekovi iskreni in močni veri. Tako je ob

smrti hčerke Lučke, še ne petintridesetletno jo je zadela možganska kap, v dnevnik zapisal "ne smrt, Bog je stopil v našo družino" in "vedno bolj se zavedam, da ima naša družina prvega med blaženimi". V Inkretu ni najti opore za domnevo, da bi se Kocbek s Cerkvijo spravil, so se pa časi spremenili. Tako se je npr. Kocbek razveselil, ko sta ga ob petinsedemdesetletnici na domu obiskala škofa Šuštar in Lenič.

CTežava pri opredeljevanju Kocbekove politike je v tem, da je mnogokrat povsem nekon-sistenten, enkrat je trd socialistični agitator, ki govori o nujnosti revolucije, o tem, da imajo njeni nosilci "pravico biti neusmiljeni", drugič spet baja o nezadostnosti enega samega in izključujočega nazora, o pluralizmu evropske socialistične družbe. Običajno zgodovinarji govorijo o posebnosti krščanskega socializma znotraj OF, o partijskem zvijanju rok pri podpisovanju Dolomitske izjave, o sovražnem prevzemu krščanskosocialističnega gibanja s strani Partije in dokončni potopitvi krščanskega socializma itd. Toda ni naključje, da je celotno vodstvo krščanskih socialistov (razen Kocbeka) brez večjih pomislov prestopilo v partijo, ko je bilo to potrebno. Res je, Kocbek je med vojno proti komunistom ves čas skušal ohraniti samostojnost, toda idejno so mu bili blizu. Angela Vode pripominja, da je bil eden ključnih razlogov, za to, da so se komunisti med vojno sploh odločili za sodelovanje s Kocbekom, ravno njegova "dostopnost komunistični propagandi, do katere je bil vsekakor premalo kritičen" [A. Vode, *Skriti spomin*, Nova revija, 2004, str. 71]. Še preden je pred vojno, verjetno v času udeležbe na pariškem kongresu revije *Esprit*, postal sopotnik komunistov, je bil vsaj od študentskih let pod bistvenim vplivom socialistične ideje. Ta je v začetku 20. stoletja predvsem na območju srednje in vzhodne Evrope pod številnimi firmami začela svoj zmagoviti pohod, ne samo med delavstvom, ampak tudi in morda zlasti v intelektualnih krogih. Takole Inkret poroča o zelo zgodnji manifestaciji,

ki jo je Kocbek organiziral takoj po izstopu iz semenišča s svojo skupino Križarji:

Debatirali so s posebno pozornostjo o socialni problematiki, jo povezovali s splošno kritiko kapitalističnega sistema, [...] se zavzemali jasno in glasno za razredni boj v smislu Krekovega socialnega nauka. [Inkret, str. 33.]

V fiksni ideji o nujnosti izgradnje neka-kšnega novega sveta in hkratnem odklanjanju klasičnih liberalnih postulatov odprte družbe in z njo povezanega svobodnega trga ni bil sam, ampak je bil pač eden izmed mnogih glasov, ki sploh niso pripadali samo politični levici, pač pa so bili prisotni tudi na slovenski katoliški sceni. Skupno vsem tem strujam je bilo, da so v demontaži (kapitalistične) države in v postavitvi takšne ali drugačne pasme socializma videli rešitev iz gospodarske krize in kaosa, ki ju je prinesla prva svetovna vojna in čas po njej. "Revolucija mora na celi črti pretrgati s starim družbenim redom," je grmel Kocbek leta 1943 in ob tem frazaril o "tesni bližini med družbenim realizmom marksizma in duhovnim realizmom krščanstva" [Inkret, str. 202].

Inkret sam se sicer eksplicitno ograjuje od kakršnegakoli vrednostnega presojanja Kocbekovih opredelitev, od tega, "da bi sodil o čemer-koli njegovem, ne vem tudi, po katerih kriterijih bi sodil (*post mortem*)" [Inkret, str. 15]. Vendar je Kocbek bil (tudi) izrazito političen človek, v najbolj usodnem obdobju celo del vrhuške revolucionarne oblasti. Kot tak bo njegova politika in tudi on sam po naravi stvari pač vedno predmet interpretacije in tudi vrednotenja. In niti ne gre za to, da bi danes na revolucijo gledali z nekim povsem drugim referenčnim okvirjem, kot je bil na voljo Kocbeku in tovarišiji. Vrednote demokratične liberalne družbe, ki jo označujejo svoboda in avtonomija posameznika in katere pravni izraz je koncept temeljnih pravic, na Slovenskem pred vojno niso bile nekaj neznanega. Vsaj od objave Pitamičevega klasičnega dela *Država* (1927) je bil pri nas zelo dobro znan tudi katalog človekovih pravic in svoboščin. Kocbek je sicer

s človekovimi in tudi "narodovimi" pravicami verbalno veliko žongliral, vendar jih ni jemal preveč resno. Revolucionarne vosovske umore je podpiral in se tej fazi revolucije prilagodil tudi na semantični ravni. Tako za umore nenehno uporablja knjigovodski termin "*likvidacije*", torej boljševiški termin iz oktobrske revolucije, ki brutalno kaže, koliko je za revolucionarja vredno človeško življenje. Tole si je Kocbek zapisal ob "*likvidaciji*" svojega starega idejnega nasprotnika Ehrlicha, do katere je prišlo "po sklepu ljubljanskega vodstva":

*V tako razgibanem obdobju zgodovine se stališče pravnega pojmovanja popolnoma spremeni, postane namreč politično. Menja se v tem smislu, da se posameznikova blaginja zelo ostro podredi [poudaril M. M.] blaginji človeške skupnosti. [...] To se pravi, da sme določena človeška skupnost z vso pravico seči po revolucionarnih sankcijah, kadar je njen obstoj ogrožen, posebno, kadar bije boj na življenje in smrt. Kdor je v takem stanju odgovoren za kolektivno usodo, ima pravico biti neusmiljen, **sme vzeti življenje posameznika** [poudaril M. M.] in odkloniti ozire na osebne kvalitete in namene. [Inkret, str.153.]*

Ko se revolucionar Kocbek prelevi v pravne-filozofa, povsem zgreši Kantov kategorični imperativ in njegovo maksimo, po kateri je človek lahko samo zgolj in izključno cilj, nikoli sredstvo, pa čeprav bi šlo za dosego nekakšne "kolektivne blaginje". In kdo odloča, kaj konkretno je "kolektivna blaginja"? Očitno IO OF ali pa partija. In če "kolektivna blaginja" zahteva "likvidacijo" idejnih, političnih nasprotnikov, kot sta bila Ehrlich in Natlačen? Jih pač zahteva, bistven je voluntaristični akt same zahteve, v tem primeru je stvar po Kocbeku "zakonita", revolucionarno zakonita.

Opravičilo za revolucionarno nasilje Kocbek najde v "zgodovini":

Revolucionarna volja s kaznovanjem tirana odpravlja staro pravo in vzpostavlja

ново. Drugačne procedure zgodovina ne pozna in ne prizna. [Inkret, str. 154.]

Teroristične "procedure" seveda ni narekovala "zgodovina", pač pa preprosto tovarišija. In sploh, kaznovanje katerega "tirana"? So to industrialci, kmetje, učiteljice, duhovniki? Kocbek ne pove. Poleg "zgodovine" najde Kocbek alibi za revolucionarno nasilje tudi v krščanstvu:

Krščanska miselnost prav tako sodi, da človekovo bistvo ni samo v individualnosti njegove osebe. Človekovo osebno bitje je tudi družbeno bitje. Zato je v skladu s krščanskimi resnicami ugotovitev, da more kolektivno pravo dobiti prednost pred individualnim pravom vselej takrat, kadar okoliščine narekujejo, da se napredni in univerzalni cilji ter njihove pridobitve zavarujejo. [Citirano po Hribar, Ena je groza, str. 72.]

Kocbeka je torej revolucionarni teror potegnil vase in nanj je pristal. Ko je Lojze Ude nastopil "proti streljanju tkz. in resničnih izdajalcev", ga je Kocbek zavrnil, "da je njegovo stališče izrazilo individualistično, ker ne upošteva časovnih okoliščin in kolektivne odgovornosti, ki jo imamo, in ki se v njej doslej nismo vzgajali ali pa napačno" [Inkret, str. 153]. Vest, da so "naši" umorili industrialca Praprotnika (februar 1942), Kocbek komentira s ciničnim stavkom, "da se je nad tem človekom izkazala vsem razumljiva pravica". Aprila 1942 si v dnevnik zapiše, da "z likvidacijami, jasno, ni mogoče prenehati" [Inkret, str. 152]. Toda včasih se Kocbek spet zdrami, pretresen od spoznanja, na kakšni sceni se je znašel. Zapis iz dnevnika z dne 25. junija 1942:

Prebudi se in se zavej! Ves čas ždiš v omamnem razpoloženju in ne veš, da se pogrezaš. Počasi in neustavljivo se oddaljuješ sam od sebe. Odstopaš od svojih čvrstih in čistih spoznanj, opustil si samostojnost svojega bitja, zapravljal si dragoceno samoto svojega duha, izgubil

si pravico, ki si jo pridobil v osebnem boju z nečlovečnostjo. [Hribar, Ena je groza, str. 153.]

Toda to so bili samo lucidni prebliski. Tine Hribar v knjigi *Ena je groza* dobro pokaže na Kocbekov sestop v besnilo revolucije. Hribar ugotavlja, da vsakič, ko gre za vprašanje terorja, Kocbek na začetku še ima pomisleke, toda po razgovoru s tovariši pristane na scenarij, kot je vnaprej zamišljen in kakršen mu je predložen [glej o tem Hribar, *Ena je groza*, str. 57 in nasl.]. Ko je oktobra 1942 v štab prišla vest o umoru Marka Natlačena, Kocbek kakšnih večjih, sploh pa ne moralnih, pomislekov nima več:

Mene [ta novica] ni prizadela kot moralna nepravilnost, pač pa kot politična nejasnost. [...] Razgovor me je zdramil, poživil. Čutim, kako se po mojih žilah pretaka nova kri, čista in vroča, kako je pripravljena za novo delo. [Hribar, Ena je groza, str. 66.]

Bralca tega odlomka zmrazi ob Kocbekovi zlovešči, pesniški uporabi podob ("čista, vroča kri") in uporabi evfemizma "pripravljenost za novo delo". Kakšno "delo" pravzaprav? Socialistična pamet, tudi taka, ki si lasti pridevnik "krščanski" in ki sta ji zgodovina in historični trenutek alibi za vsakršne temne rabote, s spoznanji liberalne politične in pravne misli pač nima kaj početi. In v tem revolucionarnem zanosu je nekje mimogrede tiho poginil tudi Kocbekov *espritovski* personalizem. Kljub mnogim pravočasnim svarilom je bil torej Kocbek v svoji antiliberalnosti še en tipičen otrok svojega časa in zlasti srednjeevropskega in vzhodnoevropskega prostora. Prostora, ki je bil vedno nagnjen k nestrpnosti, nezmernosti, k ciničnemu relativiziranju človekove osebe in končno k primitivizmu. Kolektivizem, ki vedno, še zlasti pa v pogojih zakrnele pravne kulture in ob abortiranih institucijah pravne države, privede do povoženja posameznika. Kocbek kot žrtev miselne zmede, značilne za naš prostor, ki ga je politični emigrant Isaiah Berlin označil za "grozljivo, sprevrženo Mitteleuropa, v kateri

ni nič ravnega, enostavnega in resničnega in v kateri njene uboge žrtve zaradi lastne poškodovanosti spreminjajo vse človeške odnose in vsa politična prepričanja v grozljive spake" [M. Ignatieff, Isaiah Berlin – *A Life*, str. 253].

Za Kardelja, Kidriča in tovariše lahko bolj ali manj zanesljivo sklepamo, da so do konca brez težav spali spanec pravičnega. Nasprotno se je Kocbeku z oglašanjem vesti medvojno dogajanje vračalo kot bumerang. *Vso noč se opotekam/ po globoki mesečini,/ na levi in desni ležijo/ zeleno gola trupla/ kakor marmorni kipi,/ potegnjeni iz morja*, govori lirski subjekt v pesmi *Mesečina* (zbirka *Groza* 1963). Na koncu se je Kocbek terorju in sploh svoji revolucionarni preteklosti odrekel. Zapis iz dnevnika z dne 26. nov. 1975:

Odgovoril sem [Vladu Kozaku], da sem zadnje čase začel doživljati krizo marksizma in leninistične dediščine, moje premišljevanje o spreminjanju sveta in oblikovanju človeštva je prišlo do novih prvin in do drugačne podobe. [...] Nekritično žrtvovanje človeka revoluciji je postalo na vsej črti sporno. [Hribar, Ena je groza, str. 152.]

Posledica zloma vere v revolucionarno idejo in vedno močnejšega občutka krivde je bil Kocbekov intervju v tržaškem *Zalivu* leta 1975.

D

Toda v prvem povojnem obdobju se Kocbek ni javno oglasil zoper ukrepe, s katerimi je revolucionarna oblast prevzela položaje. Pisec *Premišljevanja o Španiji*, ki je še pred slabim desetletjem pisal, da tako kot "kristjani nikakor ne moremo odobravati rdečega nasilja, tako in še bolj ne smemo molčati ob belem terorju" ("*Premišljevanje o Španiji*", v: *Dom in svet*, št. 1-2, 1937, 90-105, str. 97.), je zdaj umolknil. Je tih ob povojnem političnem nasilju, nič o montiranih sodnih procesih, tih o zaplembah. Seveda je šlo vedno bolj za strah, toda na začetku je videl tisto, kar je hotel videti. Spomladi leta 1946 je z delegacijo jugoslovanskih partijcev

in kulturnikov obiskal Moskvo, Leningrad in Kijev. Po vrnitvi je v intervjujih poročal, da Stalinov režim sploh ne onemogoča (sic!) pravoslavja [Inkret, 257 in nasl.]. To ni bilo prvič. Že med vojno mu je prijatelj Anton Trstenjak poročal, da naj bi Prežihov Voranc štajerskim duhovnikom prostodušno povedal, da imajo komunisti Osvobodilno fronto le za *Sprungbrett* svoje partije pri približevanju njenemu končnemu smotru in da je njihov končni cilj popolna kolektivizacija (tudi malega kmeta), popolna nacionalizacija cerkvenih posestev, tudi cerkva, ukinitvev teološke in filozofske fakultete itn. Kocbek je Trstenjaka prepričeval, da je bojazen odveč, krščanski socialisti da imajo "točen dogovor" s komunisti... [Inkret, str. 141]. In ko so mu po vojni prihajale na uho informacije o pomoru domobrancev in je o tem povprašal tovarišijo, se mu je partijski vrh (npr. Kardelj osebno) preprosto zlagal, da gre za lažne govorice. Kocbek je temu verjel in v dnevnik pomirjen zapisal, da se je o usodi domobrancev pač motil. O Kocbekovi notorni naivnosti je kasneje govoril Djilas:

Mi smo seveda vedeli, da je slišal kopico laži, ker so bili ti domobranci postreljeni do zadnjega. Ampak Kocbek je želel verjeti, kar so mu rekli, in tako je verjel. [Inkret, str. 267.]

Kocbek torej javno še ni spregovoril, se je pa oktobra 1946 na lastno zahtevo sestal s Centralnim komitejem KP Slovenije in v tem zaprtem krogu spregovoril o neznosnem položaju kmetov, o surovosti politične policije, o bojevitnem ateizmu s katerim je oblast onemogočala delovanje Cerkve. Na koncu je izrazil željo "vseh" katoličanov "po najtesnejši povezanost s partijo in partijci" [Inkret, str. 263, 264]. Kljub tej še vedno sopotniški drži, pa je bil Kocbek za partijo vedno bolj nadležen.

Vzroki za dokončni obračun s Kocbekom so se kopičili dlje časa, ključni vzrok zanj je najbrž težko določiti. Eden izmed akterjev spopada, Josip Vidmar, je mnogo kasneje celo prostodušno pisal, da si je Kocbek sam pripravlil svoj

"grob", in sicer že s svojim začetnim nasprotovanjem Dolomitski izjavi leta 1943 [glej: Josip Vidmar, *Moj obraz*, Modrijan, 2011, str. 295]. Ob objavi vojnega dnevnika *Tovarišija* (1949) jo je še odnesel s predhodno tovariško cenzuro in z zadržanim sprejemom dirigirane kritike. Že dolgo umaknjen od odločanja in tudi od informacij je sam pri sebi vedno bolj spoznaval, da je njegovo sodelovanje s komunisti "le še karikatura sodelovanja, moje sodelovanje je nepoštena ujetost, je sramotna sužnost". Inkret pripominja, da se kljub temu ni hotel umakniti, še zmeraj je verjel v utopično slovensko revolucionarno preobrazbo [Inkret, str. 302].

Na kongresu OF aprila 1951, je imel Kocbek referat, v katerem je govoril o svojem pojmovanju svobode, med drugim je dejal, da "nihče nima v posesti dokončnih formul za družbeno in življenjsko odrešenje". Govor je očitno razdražil Kidriča in Kardelja, zato je bilo maja 1951 o tem govoru tudi na Izvršnem odboru OF. Tu je Stane Kavčič Kocbeka stisnil v kot z zahtevo, da je "bistveno ali se tovariš Kocbek strinja s tem", da "za sovražnike socializma in socialistične izgradnje ni svobode in je ne bo". Kocbek je odvrnil, da se s tem strinja [Inkret, str. 315 - 317]. Vsekakor je bil deklarirani povod za pogrom nad Kocbekom izid zbirke novel *Strah in pogum* (1951). Po začetnem miru se je nenadoma začela silovita časopisna gonja, vse skupaj se je končalo s Kocbekovo upokojitvijo, Kardelj pa je lahko na cekaju zaključil: "Kdo pa je za nas Kocbek? Kocbek je za nas ničla." Začela se je Kocbekova izolacija. Kasneje mu je bila spet dopuščena delna vrnitev v javnost, dobil je Prešernovo nagrado, ob značilnih peripetijah izdal drugi partizanski dnevnik *Listino* (1967), uspel izdajati tudi poezijo.

Ko je Kocbeka zadelo védenje o usodi v državljanski vojni poražene vojske, je spoznal tudi, da v *zgodovini* in nekakšnem usodnem zgodovinskem trenutku ne more več iskati takega alibija za revolucionarno nasilje, o kakršnem je filozofiral med vojno. Inkret natančno prikazuje genezo intervjuja v tržaškem *Zalivu* leta 1975, urednik je bil Alojz Rebula. Intervju je nastal na prigovarjanje Borisa Pahorja, zanj pa se je dokončno odločil, ko je v Parizu ob božiču

1974 naletel na kup emigrantske literature s pričevanji o pomoru domobrancev. Vedno močnejša je bila zavest, da mora s svojega posebnega položaja spregovoriti resnico o komunističnem vojnem prevratu in povojnem pomoru njegovih nasprotnikov. S to izpovedjo si je sedemdesetletni Kocbek želel na eni strani olajšati vest, na drugi pa zavestno udariti po sistemu. In njegov poseg v *Zalivu* je za režim, ki je bil med drugim utemeljen na laži, pomenil bombo, zlasti v točkah, v katerih je razkrinkal partijski ekskluzivizem znotraj OF, NOB kot krinko za revolucijo in državljansko vojno in končno dejstvo povojnega genocida:

Odgovorni ljudje nam morajo razložiti, kako je mogla osvobodilna zmaga spočeti iz sebe tako ostudno bojazen pred nasprotnikom. Povedati nam morajo, kako more odgovornost do zgodovine odvezati od odgovornosti od človeka? [poudaril M. M.] [...] Ni nobene veljavne teorije, ki bi pavšalno določala žrtve svetovnozgodovinskega poslanstva in abstraktno razpolagala s smrtjo sočloveka. [Inkret, str. 536.]

Tako je Kocbek na stara leta prehodil dolgo pot od nekdanjega historicista in apologeta revolucionarnega terorja. Začel se je spraševati,

ali je bilo vse to res nujno? Ali se je moral NOB res odvijati na idejni in razredni podlagi? Ali preobrazbe [poudaril M. M.] *res ne bi mogli doseči drugače z manj trošenja človeških in moralnih sil? Vprašanje se je zarezalo vame silovito in žalostno.* [Inkret, str. 516.]

Toda kakšne preobrazbe? V Kocbekovi fantastični zahtevi po nekakšni "preobrazbi" slovenskega narodnega značaja, zahtevi po nekakšnem "novem liku aktivnega slovenstva" (znamenita "Kocbekova" 4. točka programa OF), ki se je v svoji praktični izvedbi pokazala za genocidno, se kaže bistvena antiliberalnost njegovega (socialističnega) političnega ustroja in njegovo nerazumevanje pomena negativne

svobode, ki je svoboda od vsake zunanje politične prisile. To je tista srednjeevropska miselna zmeda, o kateri je govoril Isaiah Berlin.

Dolomitska izjava (februar 1943) je samo formalno potrdila dejanski primat partije v OF. Kardelj je že leta 1940 na partijski konferenci v Zagrebu napovedal, da bodo šli komunisti v vojno samo, če bodo imeli možnost za revolucijo. Skladno s tem je moral biti poveljniški kader partizanske vojske v njihovih rokah. "Komunisti so prvi in so sami formirali partizanske enote, zato komandnih točk ne bodo izpuščali iz rok", je na konferenci na kočevskem Cinku dejal Kidrič [Inkret, str. 169]. Če je bila ideja narodne osvoboditve samo partijska dimna zavesa, ali je torej partizanstvo le še gola volja do moči, "nič več in nič manj kot tehnika in moč" (Dušan Pirjevec)? Inkret v zvezi s tem vprašanjem precizno opozori na Kocbekovo eksistencialno dilemo:

Ni si znal odgovoriti, vedel je le, da partizanstva ne sme – ne more – preklicati ali se mu odpovedati, s tem bi priznal, da so bila njegova najboljša moška leta vržena v prazno, njegovo najvažnejše dejanje zgrešeno, da je bilo vse, kar je zastavil na življenje in smrt, vse tisto tveganje, ves osvobodilni zanos, da je bilo vse tisto za nič... [Inkret, str. 516.]

E

Ali je bil Kocbek disident? Inkretova biografija jasno pokaže, da je oznaka "la-židisident", s katero je Kocbek včasih označen, preprosto netočna (tako npr. Matej Leskovar, "Evharistični kongres in katoliški intelektualci: med relativizmom in kocbekovskim krivoverstvom", TD, mar/apr 2010). Gotovo, da Kocbek ni bil klasičen disident t.i. vzhodnoevropskega tipa, kot so bili na Slovenskem npr. Ljubo Sirc, Angela Vode, škof Vovk in stotine slovenskih duhovnikov, žrtev povojnega političnega nasilja, pa Jože Pučnik, ki so za stvar (Jančar) bili pripravljeni zastaviti tudi lastno eksistenco. Kocbek ni bil tak disident.

Toda kljub bremenu lastne soudeležnosti in krivde, ki je vseskozi visela nad njim, je Kocbek nedvomno izpostavil svojo besedo, najprej v za javnost zaprtih forumih povojnih oblasti, kasneje pa javno. Za umik v zasebnost je bil Kocbek premočna osebnost. ("O barabe! Spremenili ste mojo rojstno deželo v posran pekel – ljudje so prisiljeni skrivati solze drug pred drugim in razkazovati smeh!" sam pri sebi obtožuje nomenklaturo junak kultnega podzemnega romana *Moskva-Petuški* samizdatovskega avtorja Venedikta Jerofejeva. Tak povsem polomljen in resigniran junak se zaveda položaja, zaveda se narave režima, toda omejuje se zgolj na zasebne observacije, saj za kaj drugega kot za počasno alkoholično samouničenje nima več moči. Nasprotno pa je Kocbek kljub izrinjenju v zasebnost vedno bolj postajal javni sovražnik režima.).

Drugeče kot tovarišija se je Kocbek zavedal svoje krivde. Inkret natančno opisuje njegovo notranjo stisko ob vsakem od njegovih spopadov z režimom, bil je zato deležen reperkusij, zaradi različnih vzrokov sicer manj drastičnih kot številni drugi (tovarišija je morda nekaj dala na skupna leta v Izvršnem odboru OF, še bolj pa jih je verjetno skrbel Kocbekov mednarodni sloves). Izolacija je življenje njega in njegove družine po vojni bistveno zaznamovala, Kocbek je v obupu večkrat pomislil na samomor. Ko je z intervjujem v *Zalivu* uspel z resnico o povojnem genocidu prodreti v gluhi slovenski prostor, je to pomenilo novo *izhodiščno točko* (Havel) in samo po sebi izjemno politično moč, ki je pretresla režim. V tem smislu je bil Kocbek gotovo tako avtentičen kot tudi pogumen kritik partijske države.

F

Če je Kocbekova literatura, zlasti poezija, za današnjega bralca s svojo temeljno razklanostjo in z izjemno jezikovno igrivostjo vedno znova odkritje in še vedno relevantna, pa ni njegova politika aktualna nič bolj kot npr.

razvpiti londonski filozofski simpozij iz leta 2009 o komunistični ideji in o domnevnem propadu kapitalizma. V tem smislu je razumljiva pripomba urednika Kocbekove pesniške zbirke *Zemlja* (1934), Franceta Koblarja, ki je že v tridesetih letih, po nekem pogovoru s Kocbekom ugotavljal, da se ta iz pesnika spreminja v esejista, "česar se nisem prav nič razveselil" [Inkret, str. 56].

Zakaj torej taka fascinacija nad Kocbekom, kljub očitni problematičnosti njegove misli? Najprej gre pritrrditi Inkretu, da je Kocbek zanimiv kot poseben, "povsem nenavaden slovenski človek". *Sem kar sem,/ nemir in iskanje,/ odkritost in bolečina*, se opisuje Kocbek v znameniti pesmi *Mikrofon v zidu*. Njegovo ekstatično, eruptivno, zelo posebno naravo je za naš čas na najbolj otipljiv in svež način ohranila njegova poezija. Toda fascinacija z njim je morda še bolj povezana s tem, da je bil Kocbek paradoksalno v številnih pogledih tudi zelo tipičen slovenski človek, morda celo simptom slovenske zgodovine idej prve polovice 20. stoletja. Tipičen najprej v svoji iskreni, globoki krščanski religioznosti. Tipičen v svojem patriotizmu. V svojem protislovnem odnosu do avtoritete, odklanjanju in hkratni očaranosti nad njo. Skratka v značilno slovenski (avtentično balkanski) ambivalentni drži nezrelega zavračanja in obenem nezmernega oboževanja oblasti in moči. Odklanjal je Cerkev, pa vendar je bil do konca praktičen katoličan. Čeprav ga je partija kot "nosilka stvariteljskih sil zgodovine" nezadržno privlačila že pred vojno in je ostal tovarišiji "vedno zvest", jo je do določene mere ves čas odklanjal, že med vojno, vedno bolj pa po vojni, ko je bil tudi kmalu umaknjen. Kocbek, usodno tipičen v svoji mesijanski, socialistični, obupno naivni in v zadnji konsekvenci uničevalni politični filozofiji. A končno tudi iskalec resnice in disident. Kocbek kot slovenska duhovna drama 20. stoletja.

Miha Movrin